

AŽ ŽIJÍ HYGIENICI!

Loňský rok byl ve znamení výročí vzniku republiky a v letošním slavíme 30 let obnovy demokracie po listopadové sametové revoluci v roce 1989. Připomeňme si, jak tu dobu prožila hygienická služba.

Zakrátko po revoluci vláda odvolala hlavní hygieničku a na nátlak místních Občanských fór skončili ve funkci mnozí ředitelé KHS, OHS a ředitel SZÚ. Byli v nomenklatuře komunistické strany, což bylo v nových podmínkách nepřijatelné. V únoru 1990 ministerstvo zdravotnictví na žádost nového děkana Lékařské fakulty hygienické zrušilo povinnost absolventů nastoupit do hygienické služby. Bylo to oprávněné společensky i právně, ale začalo tím postupné snižování počtu lékařů na hygienických stanicích.

Celých 30 let probíhal legislativní proces a zákon o ochraně veřejného zdraví doznal za tu dobu více než padesáti změn, kterými byly realizovány přesuny podzákonných právních norem do zákona a transpozice práva EU do českého. Souběžně se měnilo postavení hygienických stanic a hygieniků. Ze zdravotnických zařízení se staly správními úřady a zvýšil se akcent na právní postupy. Zařazení mezi úřady vystavilo stanice politiky oblíbenému snižování počtu úředníků ve státní správě a dalším důsledkem bylo, že přestaly mít možnost přijímat dotace na preventivní projekty a výzkumné granty.

Rozsáhlé byly personální, materiální a organizační změny. Zrušení krajů v roce 1990 se hygienické služby ještě nedotklo, jen se novým zřizovatelem KHS stalo ministerstvo zdravotnictví. V roce 1993 byla z hygienické služby delimitována radiační hygiena a převedena pod ministerstvo průmyslu. Důvodem byly vysoké investiční nároky na vybavení oboru, které rozpočet MZ nemohl pokrýt. V roce 1995 ze stejných důvodů odešlo ze SZÚ Centrum hygieny záření. V r. 1996 bylo zrušeno Národní centrum podpory zdraví, jeho činnost převedena do SZÚ a v některých krajích přešla pracoviště výchovy ke zdraví na KHS. Hygienická služba se vedle dozorové činnosti začala orientovat na preventivní medicínu a podporu zdraví a stanice realizovaly mnoho projektů podpory zdraví. Vznikaly poradny zdravého životního stylu.

Nový hygienický zákon (258/2000 Sb.) byl přijat až v roce 2000 a orgány hygienické služby byl přejmenovány na orgány ochrany veřejného zdraví. Výraznou změnu přineslo zrušení okresů a okresních hygienických stanic v r. 2003. Vznikla z nich územní pracoviště KHS a jejich pracovní kapacity a prostory byly postupně redukovány. Z krajských hygienických stanic pak byly odděleny laboratoře a vytvořilo se z nich 14 zdravotních ústavů. Začaly se rozvíjet, získávaly personál, prostory a zařízení. Přišel ale zlom, 14 ústavů bylo po dramatických rozepřích sloučeno do dvou s územními pracovišti v krajích. V roce 2008 jim byl drasticky snížen příspěvek zřizovatele, zaměstnanci propouštěni a zrušeny útvary podpory zdraví. Ministerstvo zdravotnictví nařídilo převzít je do SZÚ jako detašovaná pracoviště s příslibem převodu mzdových prostředků. Závazek však nesplnilo a ústav většinu těchto odborníků postupně propustil. Namísto aby stát podporu zdraví rozvíjel, existující infrastrukturu zlikvidoval. Teprve v roce 2019 se tato činnost s pomocí prostředků EU obnovuje a vznikají Regionální centra podpory zdraví SZÚ. Je to slibné přiblížení postulátu bývalého hlavního hygienika Vladimíra Valenty při jeho nástupu do funkce v r. 2012, když prohlásil, že hygienická služba má stát na dvou nohách, na ochraně zdraví a na podpoře zdraví, a přál si, aby se obě činnosti vyvážíly.

Během uplynulých 30 let zasáhly do života hygienické služby významné finanční a personální restrikce. Náklady na hygienickou službu a počty pracovníků se mezi r. 2005–2012 snížily o 40 % a prostředky na laboratorní servis pro státní zdravotní dozor téměř o polovinu. Počet pracovníků SZÚ v letech 2003–2013 klesl o více než třetinu. Výrazného snížení doznaly dotace na programy podpory zdraví a na Systém monitorování zdravotního stavu. Hygienická služba doplácela na známou, ale podceňovanou skutečnost, že výsledky její činnosti (nebo destrukce) se projeví až po letech. Kdyby se výdaje na nemocnice snížily o 40 %, pozdvižení, které by následovalo, by smetlo celou vládu.

Začátkem druhé dekády se pokles financí pro hygienickou službu zastavil a náklady se začaly mírně zvyšovat. Oslabování hygienické služby ale podnítilo některé instituce k politicky akcentovaným snahám převzít část úkolů a prostředků. Týkalo se to hygienického dozoru ve veřejném stravování a přesunu distribuce vakcín do komerční sféry. Bylo obtížné těmto útokům čelit, vážné důsledky se však podařilo odvrátit.

Příčinu restrikcí v druhé dekádě století není nesnadné pojmenovat. Systém financování zdravotnictví byl málo transparentní a umožňoval, aby se při rozdělování prostředků uplatnily různé politické a ekonomické vlivové skupiny a v takovém prostředí pak hygienická služba a její reprezentanti nebyli dost silným partnerem. Kromě toho i uvnitř služby působily protichůdné osobní a skupinové mocenské zájmy. Moderátorem boje o prostředky měli být ministři zdravotnictví, málokterý však chápal zásadní etický a ekonomický význam hygienické služby a obecně primární prevence pro zdraví obyvatelstva.

Samostatnou kapitolou bylo léta trvající úsilí o zachování časopisu Hygiena. Do r. 2003 byla vydavatelem ČLS JEP, vydávání však ukončila, protože na sebe časopis nevydělával (podobný osud měla i jiná „menší-nová“ periodika). Řešením z nouze byla redukce počtu čísel a stránek, získání nového vydavatele a finanční podpora z ministerstva zdravotnictví, bohužel jen krátkodobá. Stabilitu zajistila až smlouva z r. 2007 mezi Společností hygieny a komunitní medicíny ČLS JEP, Slovenskou spoločnosťou hygienikov SLS a SZÚ, který převzal roli vydavatele. Zasloužil se o to výbor Společnosti a tehdejší ředitel SZÚ Jaroslav Volf.

Tragikomickou epizodou byl pokus o tzv. transformaci SZÚ v r. 2008. Byl vyvolán partikulárními zájmy, cílem bylo z lukrativních laboratoří vytvořit akciovou společnost a ze zbylé části ústavu nefunkční torzo. Účelově dosazený ředitel tyto záměry zdůvodňoval řešením (neexistující) krize ústavu a příkazy ministerstva zdravotnictví. Záměr se naštěstí neuskutečnil, ředitel byl odvolán, ale destabilizoval ústav na několik roků.

Zásahy do hygienické služby a SZÚ nebyly nikdy doloženy objektivními důvody, a pokud se objevily námitky, byly ministerstvem odmítány. Oponentem ministerstva byla Společnost hygieny a komunitní medicíny, její kritická vystoupení však neměla potřebnou politickou podporu, mýjela se účinkem, ale byla trvalým mementem. Nesouhlas s „transformací“ zdravotních ústavů byl předmětem jednání v poslanecké sněmovně, kde kromě poslanců protestovali i představitelé odborů a podařilo se jim některé požadavky prosadit. Podporu moderním trendům v ochraně a podpoře zdraví vyslovil v listopadu 2013 výbor pro zdravotnictví a sociální politiku Senátu. Nemělo to však praktické důsledky. Porozumění významu prevence projevil Odborový svaz zdravotní a sociální péče, když ve svém stanovisku k rozpočtu zdravotnictví na rok 2019 žádal zvýšit objem financí pro hygienickou službu a posílit její preventivní úlohu.

Je s podivem, že se udržely při životě významné činnosti jako Systém monitorování zdravotního stavu ve vztahu k životnímu prostředí, který dosud vyprodukoval okolo 2 300 stran objektivních výsledků o zdravotních účincích prostředí a stovky publikací. Systém byl na mezinárodních fórech obdivovaným počinem. U preventivních programů vzestupy střídaly útlumy (Národní program zdraví, Zdraví 21 a Zdraví 2020) a jejich nedostatečná podpora ministerstvem zdravotnictví omezila potenciální zdravotní přínosy. Významné výsledky a mezinárodní ocenění přinesly aktivity k odstranění jódového deficitu v ČR. Podílel se na nich SZÚ a řada hygienických stanic.

Připomenout zaslouží klasický dozor na úseku ochrany zdraví: dokonale zvládnutá zdravotní rizika z povodní v letech 1997, 2002 a 2010, účast na řešení epidemie otrav z metanolu v destilátech v roce 2012–13 a náležitě vykonávané rutinní činnosti. Např. v r. 2018 proběhlo 20 tisíc kontrol ve stravovacích provozech, 1 400 u dětských letních rekreačních akcí a 18 700 na pracovištích.

O budoucnosti hygienické služby není pochyb. Vedle dosavadních zdravotních rizik se v budoucnu objeví dosud neznámá díky novým vědeckým poznatkům a změnám socio-ekonomických a environmentálních podmínek života. Z širšího pohledu na zdraví populace bude třeba řešit disproporci mezi ochranou zdraví, kde přímo či nepřímo působí řada orgánů dozoru (HS, BOZP, SZPI, SVS, SUJB aj.), a podporou zdraví, která není systémově a finančně dostatečně pokrytá, přestože přibývá problémů s primární prevencí chronických neinfekčních nemocí.

Hygienická služba prokázala za uplynulých 30 let velkou sílu a odolnost, když po všech reorganizacích, redukcích a jiných pohromách nadále plní důležité úkoly v ochraně zdraví a neztrácí potenciál k hledání nových cest ke zlepšování zdraví obyvatelstva. Dokumentuje to mj. úvodník Ivana Kučery v minulém čísle Hygieny. Příslibem do budoucna může být nová generace hygieniků neunavených problémy minulosti. Důležitou podmínkou pokroku bude vyšší společenská a materiální podpora ze strany vedení rezortu a trvalé úsilí hygieniků. *Vivere militare est*, napsal Seneca v Listech Luciliovi. Platí to dodnes.

Jaroslav Kříž